

BIHAR VÁRMEGYE KATONATARTÁSI RENDELETE

1804

„Az Oberstnek¹ comperal² magának 3 a cselédjének pedig 2 Szoba, egy Konyha, egy Kamara, egy Nyergeknek való Kamara, Szekér-βzin, 8 Lóra való Iβtálló, az Udvaron Kút” — határozza meg az ezred lakásjárándóságát az első paragrafus. De ez csak abban az esetben, ha a „Stativáns Katonáság³ in Plano⁴ van dislocálva”,⁵ mert egyébként más a „Kvártélybeli⁶ Competencia”.⁷

1960 óta a Hadtörténeti Múzeum tulajdona az a 32 oldalas füzet, amely Gottlieb Antal nagyon tisztán metszett betűivel, finom lapfejdiszeivel 1804-ben jelent meg. A kis kiadvány szépsége és ritkasága megérdemli, hogy közreadjuk.

A könyvecske nyomdása, Gottlieb — vagy ahogyan ő maga ezen a kiadványon írja, Gottlib — Antal, ismeretlen helyen született 1760-ban és 1823-ban halt meg Vácott. 1782-től 1790-ig Patzkó Ferenc Ágoston⁸ pesti nyomdájában volt művezető. 1790 és 1792 közötti működése ismeretlen. 1792-ben önálló nyomdai és kiadói tevékenységbe kezdett. 1800-ig Vácott 129 kiadványa jelent meg.

1803-ban átvette Gutmann János Pál nagyváradi nyomdáját, majd még ebben az évben Máramarosszigeten állított fel önálló nyomdát. Máramarosi előneve, amelyet kiadványain időnként használt, valószínű innét származik. A név azonban csak megkülönböztető jelző lehet és nem nemesi előnév. A rendelkezésünkre álló források szerint nemességet nem kapott.⁹ Működését kiadványai alapján 1817-ig tudjuk nyomon követni.¹⁰ Bihar vármegye katonatartási rendeletének kinyomtatása, azaz a hivatalos közlemény kiadása fontos mozzanat volt/lehetett a városban éppen csak megtelepedett nyomdász életében. Ennek megfelelően szépen és tisztán dolgozott.

A gyönyörű nyomtatvány belső címlapján a teljes cím „A' Magazínális Com-miβBariusok¹¹ Inβtructiója¹²Mely egyβersmind a Stativáns Katonáság Intertentióját¹³ foglalja magában. Megjelent Nagy-Váradon, Máramarosi Gottlib

1 oberst = ezredes

2 comperal = jár (vkinek vmi), megilleti

3 stativáns katonaság (stativáns militia) = tanyázó, szállásoló katonaság

4 in plano = terv szerint

5 dislocálva = elhelyezve (dislocatio militiae = katonaság elhelyezése)

6 kvártély, kvártély (quartier) = szállás, szálláshely

7 competencia, competal, competens = illetékesség, ami vkit megillet, megfelelő, járadék, járandóság

8 Patzkó Ferenc Ágoston (?—1790 körül) az első magyar nyelvű hírlap, a pozsonyi Magyar Hírmondó nyomdása, Pesten is működött.

9 Magyar nemes családok (szerk: Kempelen Béla) 4. k., Bp., 1912.; Nemes családok Pest vármegyében (szerk.: Kőszeghi Sándor) Bp., 1899. Ez a mű ugyan említi egy Gottlieb-családot, de a hivatkozott dátum (címerpecsét) kizárja az azonosságot. Acta Politica ex 1730. Nr. 27. I. m. 116 o.; Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal (szerk.: Nagy Iván) 4. k. Pest, 1858.; Királyi könyvek: Jegyzéke a bennük foglalt nemesség, cím, címer, előnév és honosság adományozásoknak 1527—1867. (Szerk.: Illéssy János, Pettkó Béla) Bp., 1895.

10 Könyveim, kiadványaim Homobonus, Gottlib, Gottlieb, s időnként e két utóbbi előtt a Máramarosi névváltozat szerepel. Működésének adataira vonatkozóan több ellentmondás is fellelhető a szakirodalomban, a mi szempontunkból azonban ez figyelmen kívül hagyható, mint pl. az, hogy 1817-ig, vagy 1823-ig volt-e nyomdája Vácott. V. ö.: A magyar irodalom történetének bibliográfiája. 2. k., 1772—1849. (Szerk.: Varga Kálmán, V. Windisch Éva) Bp., 1975. 188. o.

Gottlieb Antal kiadványai a váci nyomdatermékeket gyűjtő Pest megyei Könyvtár és Dokumentációs Központ állományában találhatóak a legteljesebb számban.

11 magazinális commissarius = elhelyezési biztos, raktári megbízott

12 instructio = utasítás

13 intertentio = élelmezés, tartás, ellátás

Antalnál 1804-ben.” Azaz, a könyvecske a raktári megbízottak utasítása, amely a szálláson lévő katonaság ellátását írja le.¹⁴

A magazinális commissarius fontos helyet foglalt el a vármegye szervezetében. A hadiadó fizetésének egyik formája a megfelelő számú gyalogos és lovas katona eltartása volt. Az evvel járó adminisztráció ellátására — annak megkönnyítésére — III. Károly az 1723. évi második dekrétumával elrendelte az országos biztosi hivatal felállítását, amelynek igazgatóját a tanácsosokból és mágnásokból „Ő legszentségesebb királyi felsége fogja kinevezni, s ezen kívül az ország mind a négy vidékéből, vagy kerületéből négy nemzeti biztost nevez a nemesek rendéből”.¹⁵

Az országos biztosi hivatal katonaugyekben kompetens, ellátással, illetve az állandó hadsereg fenntartásával foglalkozó, ahhoz szükséges intézménye — a hadbiztosság, hadi commissariatust — katonai ügyekben az Udvari Haditanács, polgári vonatkozású részében viszont a helytartótanács alárendeltségében működött. Élén a főhadbiztos állott. Igazgatta és felügyelte az országos biztosi hivatal — a commissariatust — működését. Közvetlen alárendeltségébe tartozott a négy nemzeti biztos — commissarius nationalis — a négy districtus élén, s ezek felügyelték a megyéenként működő biztosokat — commissarius, magazinális commissarius —, akik a megye által kiválasztott nemesek voltak ugyan, de az uralkodó nevezte ki őket. A districtusok között Bihar vármegye a Tiszántúli kerületekhez tartozott, Nagyvárad székhellyel.¹⁶

A nemesi vármegye által jelölt, de mégis az uralkodó kinevezési jogától függő, működését a vármegyei hatáskör alól többé-kevésbé kivonó élelmezési-elhelyezési biztostól Bihar vármegye külön esküvést követelt. Az esküförmóban a katonaság ellátására kötelezettek érdekeit tartották szem előtt, alapján véve védve a vármegyét a kifosztástól.

A fontos posztot betöltő élelmezési-elhelyezési biztosnak hivatalba lépésekor esküvel kellett fogadnia, hogy becsületesen dolgozik, mert „noha ugyan a Magazinális Commissariusok a kezek alá adminisztrált¹⁷ Naturálékról¹⁸ s egyéb Eßzközökről számot adni tartoznak, ßükséges tsak ugyan, hogy valamint más Magißtraturalis Tíßtek.¹⁹ úgy ők is Hivataloknak rendes és hűséges folytatására, Hit letétel által is kötelezteßsenek. Az Esküvés Formulája ez:

14 A könyvecske helyesírását híven idézzük. Kivételt képez ez alól a névelőknél használt ' jel: a korábban általánosan szereplő az határozott névelő helyett a nyomdász következetesen a' formát használt a megfelelő helyen: a' stativáns katonaság. A főnevek német eredetű helyesírását és a ß használatát megtartottuk.

15 Corpus Juris Hungarici: Magyar törvénytár: 1657—1740. évi törvények. Bp., 1900. (a továbbiakban: CJH). Az 1723. évi 100. tc. Az ország biztosi hivataláról, 643. o.

16 Az 1723. évi 30. tc. A kerületi táblák helyéről. CJH 1657—1740. évi tc., 593. o.

A districtus az ország területének a fő folyók szerinti felosztása volt, a fenti tc. által rögzítetten.

Dunáninneni kerület: Pozsony, Nyitra, Trecsén, Bars, Nógrád, Hont, Pest, Esztergom, Zólyom, Túróc, Liptó. Árva vármegyék: Nagyszombat szabad királyi város székhellyel.

Dunántúli kerület: Sopron, Vas, Zala, Komárom, Somogy, Győr, Fejér, Veszprém, Moson, Toina, Baranya vármegyék: Kőszeg szabad és királyi város székhellyel.

Tiszáninneni kerület: Abaúj, Zemplén, Sáros, Ung, Szepes, Gömör, Heves és Külső Szolnok, Borsod és Torna vármegyék: Eperjes szabad és királyi város székhellyel.

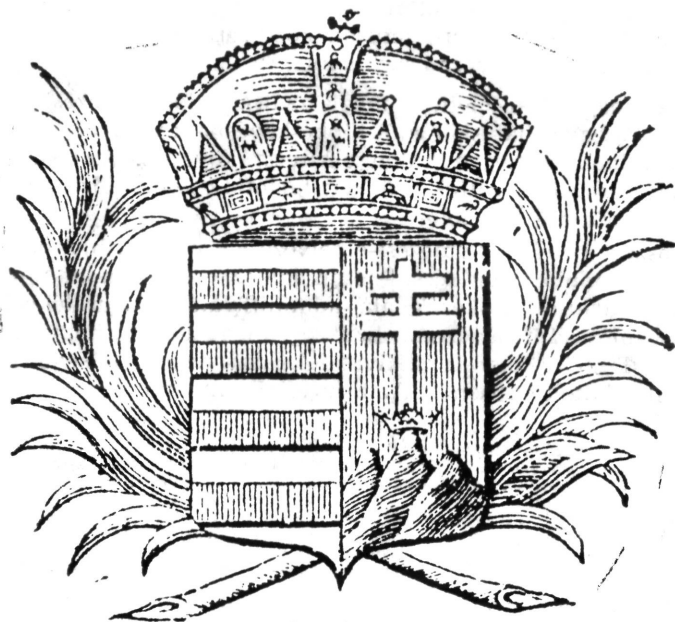
Tiszántúli kerület: Szatmár, Szabolcs, Bereg, Ugocea, Bihar (kiemelés tőlem — R. R.), Csanád, Csongrád („hová a nagyobb kényelem okaért Bács és Bodrog megye is sorozandó lenne”) és ahová a többi, be nem bekelezett megyék is, mihelyt a bekebelezés meg történik, tartozni fognak. E kerület székhelye korábban Debrecen volt, e rendelet hatályba lépése óta azonban Nagyvárad szabad és királyi város.

17 administratio, adminisztrált = kezelés, itt: adott, bocsátott

18 naturálék = termények, természetvénnyek

19 magisztratuális tiszttek = az előjáróság tiszttségviselői, itt: a vármegye magasabb állású tisztviselői

A'
MAGAZINALIS
COMMISSARIUSOK'
INSTRUCTIOJA.

NAGY-VÁRADON,
Máramarosi Gottlieb Antalnál. 1804.

Én N. N. esküszöm az élő Istenre, ki Atya, Fiú, Szent Lélek egy bizonyos örök Isten, *Boldogságos Szűz Mária, és minden Szentekre*, hogy én azokat a Naturálékat, a melyeket a Helységek a Tettes Ns²⁰ Vármegye, vagy a V. Ispány²¹ Urak által ki adandó repartitio²² Szerént a gondviselésem alá bízott Magazinumba szállítani fognak, a ki rendelt mértékben, és meg határozott Napokon a Szegény adó fizető Népek Hoßzszas tartoztatása, vagy akármi néven levő vexája²³ nélkül bé fogom szedni, s azokat nem tsak a magam Számadásaiba s Diariumomba,²⁴ de a Naturáléket szállító Helység Libellusába²⁵ is mindjárt az adminisztrációkor bé írom. Arra is Szorgalmatosan vigyázni fogok, hogy a gondviselésem alá bízott Naturálék s a katonaság Számára adminisztrált egyéb Eßzközök az én vigyázatlanságom miatt elne romolyanak. Mindenekről pedig, melyek gondviselésem alá bizattatni fognak, minden Eßztendőnek végével, két Hónap alatt rendes Számadásomat a Tettes Ns. Vármegye Rationum Exactorának²⁶ bé fogom adni. Isten engem úgy segítjen.

Ahol tehát a Magazinális Commißbariusok a Hitet még le nem tették vólna, ezt a Járásbéli Fő-Szolga-Bíró²⁷ előtt le tenni tartoznak.”

Vagyis, a hadbiztos urak kötelesek voltak elszámolni, a vármegye utasítása alapján — legalább évente egyszer — a jobbágyságtól beszedett mindazon termézetbeni járandóságokkal, amelyeket a nagyságos és tekintetes vármegye, valamint az ispán urak rendelkezései szerint, megadott helyre és időben összehordtak.

Az esküszövegből világosan látszik, hogy a vármegye két dologra nagyon vigyázott. Elsősorban arra, hogy kizárólag katolikus vallású nemesúr nyerhesse el a hivatalt, ezt a „Boldogságos Szűz Máriára” vonatkozó esküforma, amely az eredeti szövegben is kurzív kiemeléssel szerepel, pontosan mutatja. És nagyon vigyázott arra, hogy az általa jelölt, de az uralkodó által kinevezett tisztségviselő nemesurat elszámolási kötelezettségénél fogva — esküvel — a teljesen csak vármegyei választástól függő másik tisztségviselő nemesúr alá rendelje.

Ha Magyarországot idegen hadak fenyegették, államalapító Szent István királyunk törvényei óta Budavár törökök alóli felszabadításáig — illetőleg azt követően pontosan az 1715. évi 8. törvénycikk életbe lépéséig — a harcoló sereget alapvetően a hadrakelt nemesség és a jobbágytelkek után számított és kiállított portális katonaság jelentette. Ez nem volt állandó hadsereg, az országlakosokat esetenként szólitották fegyverbe. A hadügy fejlődése, a több és nagyobb kiterjedésű háború, a XVII. században már szinte az egész Európát mozgósító, török elleni felszabadító hadjárat új követelményeket állított az uralkodók és kormányzatok elé.

Mivel az esetlegesen összehívott katonaság működése nem bizonyult eléggé hatékonynak, fel kellett állítani egy olyan hadsereget, amely bármely időpontban és bárhol, az uralkodó céljának, az ország érdekének megfelelően, rendelkezésre állt. Ezt az állandó katonaságot Nyugat-Európában már az 1660-as évek

20 Tettes Ns. = tekintetes nemes; a vármegye kötelezően használt állandó jelzője

21 V. Ispány = viceispán, alispán

22 repartitio = felosztás, kivetés

23 vexa, vexatio = rossz bánásmód, zaklatás

24 diarium = napi étel-miszeradag, itt: annak naprakész nyilvántartása

25 libellus = adókönyv; libellus contributivialis = hadi adókönyv

26 rationum exactor = a rendszeres számadásokat felülvizsgáló számvevő, gazdasági tiszt

27 főszolgabíró = a közigazgatásban, jogszolgáltatásban, adóügyekben eljáró — általában négy — megyei, választott nemesi tisztségviselő előjárója, a rangidős szolgabíró

közepéig felállították, Magyarországon azonban csak 1715-ben született meg az erre vonatkozó törvény.²⁸

Az 1712-ben összeült országgyűlés hosszas tárgyalások után alkotta meg az állandó hadseregről szóló cikkelyt. Ez nem jelentett azonban önálló magyar hadsereget, csak magyar legények besorolását és egységenkénti betagolását az egyébként is több nép fiaiból rekrutálódott császári-királyi ármádiába.²⁹

A fenntartással kapcsolatos kérdések viszont annyiban változtak, hogy míg korábban a magyarok a saját nemesi felkelésük, valamint a portális katonaság költségeit fedezték, most, nagyobbra nyitva pénztárcájukat, az egész Habsburg-birodalom hadseregének költségeihez is hozzá kellett járulniok.

Az 1715. évi törvénycikk hatályba lépését azonban megelőzte, hogy már 1688 óta magyar egységeket is betagoltak az 1649 óta fennálló császári-királyi állandó hadseregbe, ennek költségeit azonban addig nem a magyar országgyűlés, hanem az örökös tartományok gyűlései fedezték.

A hadsereg ellátása több tényezéből tevődött össze és más elbírálás alá esett télen, nyáron, gyakorlat, vagy pihenő esetén. A mai megszokott laktanyák, a várak, erődítmények szállásul szolgáló épületrészein kívül, még nem épültek meg ebben a korban. A lakásproblémákat úgy oldották meg, hogy összeírták, vagy a vármegyével összeírtatták a katonaság elszállásolásra alkalmas épületeket. Mindezt pontos utasításokat tartalmazó központi rendelkezések alapján, felsorolva a kivételeket is, amennyiben nem vehették igénybe — még tiszti szálláshely részére sem — a paplakot, az orvos házát, a nemesi udvarházat, a községházat, az ispotályt és a templomot.

A hadsereg nem ingyen élvezte a szolgáltatásokat: rendeletben meghatározott összeget fizetett a szállásért, ellátásért. Végző soron az adózó azt kapta vissza a beszállásolt hadfin keresztül a kincstártól, amit az korábban beszedett tőle az éppen megfelelő országgyűlési határozat megfelelő cikkelye alapján. Csak esetleg inflálódo pénzben, változó áron.

Mindez hasonló módon ment végbe a nagy birodalom egész területén, így Erdélyben és a Részeken is egyaránt. Itt is jelentkezett a XVII. század nagy felszabadító háborúinak hatása. Budavár — 1686 — után Erdélyt is elérték a keresztény hadak, a „kár és pusztulás mindennap árad”.³⁰

„1687 után a fejedelmi kormányzat fulladozva küzd az adóelosztás és a katonaelelmezés megoldhatatlan feladataival”.³¹

Az erdélyi szolgáltatások alapja az 1609-től kivetett fejadó volt, amely azonban nem vette figyelembe a vagyoni állapotokat. Ezen módosított a Diploma Leopoldinum, amely szerint a katonaság ellátására 40 ezer köböl³² gabonát kellett, meghatározott ár ellenében, beszolgáltatni. Ez azonban a gyakorlatban másként történt, mert amit a hadsereg maga körül felélt, mindig több volt a

²⁸ A felkelésről és adózásról. III. Károly 1715. évi I. dekrétumának 8. cikkelye (egyéb írásmód szerint az 1715. évi 8. tc.) CJH 1687—1740. évi törvénycikkek, 441. o. Teljes szövegét l. a mellékletben, 110. o.

²⁹ Dr. Zachar József köszönettel fogadott, szíves lektori kiegészítése.

³⁰ Erdély története (Második kötet: 1606-tól 1830-ig). (Szerk.: Makka László, Szász Zoltán) Bp., 1987. 617—1185. o. — Második kiad. — Bethlen Miklós levele 1686. Bethlen Miklós emlékiratban fordult a császárhoz, feltárva a beszállásolt katonaság pusztításait. Erdély ugyanis vállalta az 1686-os balázstalvi egyezmény szerint, hogy 700 ezer német forintot fizet, valamint élelemmel és takarmánnyal egész télen ellátja a hadsereget. 875—876. o. (A továbbiakban: Erdély... k.)

³¹ Uo.

³² 32 köböl = régi úrmérték, változó értékekkel. Erdélyben a köböl 64 bécsi pint, kb. 90,5 liter. 1 köböl megfelelt egy pozsonyi mérőnek is: 62,5 liter, de egy pesti mérőnek is: 93,7 liter. A szemes takarmányokat többnyire mérővel, általában a pozsonyival mérték.

meghatározottnál és a lakosságnak mindig többbe került, mint amennyit érte kapott.

A XVIII. században, a Rákóczi-szabadságharc bukása — a béke helyreállta — után a gyakorlatban módosult adók helyett az erdélyi adózásnak vissza kellett volna térnie a Diploma Leopoldinumban meghatározott összeghez. De életben volt az ekkor már irreális fejadó és a teherviselés sem volt arányos az egyes natiók és az egyes porták között. Az adó terheit az is növelte, hogy az állandóan, avagy a gyakorlatoktól függően változóan, de folyamatosan jelen lévő katonaság a hadiadó egy részét természetben vette igénybe.

Békétlenséget is növelő hatással volt Erdélyben az, hogy ott kizárólag idegen ezredek állomásoztak. Mivel a hagyományos személyes felkelés a Rákóczi-szabadságharc idején megbukott, az 1715. évi 8. tc. ellenére a székelyeket inkább leszerelték, jöllehet a törvény kimondta, hogy „a nemesek és mindazok, akiket a törvény Magyarországon ez elnevezés alatt összefoglal (bármely tisztségű, méltóságú s állású személyek legyenek) az ország védelmére katonáskodni, tehát személyesen felkelni és illetőleg saját bandériumaikat előállítani és kiindítani tartoznak: ezt ő császári és királyi felsége valahányszor szükségesnek itéli, az ekkorig erre nézve alkotott törvények értelmében mostantól jövőre is megkívánhatja s követelheti”.³³

De ha a nemesi felkelés intézménye önmagában feszültségeket okozott háború idején (magyarok és székelyek mindkét oldali, egymással szemben álló seregben), a polgári lakosság és a katonaság együttélése sem volt súrlódások híján, még békeidőben sem. Jöllehet a katonaságnak szabályok közé szorítottan kellett volna élnie, azokat alig, vagy csak kevéssé tartották be.

A súrlódások legfőbb forrása természetesen a hadiadó, illetve annak természetben szolgáltatandó része volt. 1671-től az elszállásolt katonaság ellátásának terhét porció³⁴ formájában vetették ki. A porció — az emberre, illetve lóra méretezett napi „hadiadag” — mértékét a főhadbiztosság, a megyékre nézve a főhadbiztos állapította meg, tovább pedig a megyei hadbiztos osztotta. Az állandó hadsereg felállításával egyidőben megállapították egy katona napi adagját. Ez: egy font³⁵ hús, két font kenyér, egy itce³⁶ bor, vagy sör, só, szükség szerint tűzifa, gyertya és természetesen ágy.³⁷ A ló egy napi adagja hat font zab, hat font széna és heti három csomó³⁸ szalma volt. A hivatalos ellenértéket beszámították a hadiadóba. Ez azonban mindig kevesebb volt, mint a napi ár. A különbség az adózó vesztesége lett. A fizetendő hivatalos árat II. József újra szabályozta, evvel a deperdita³⁹ összege csökkent ugyan, de nem szűnt meg. Az

33 CJH 1657—1740. évi törvénycikkek. Bevezetés, 441. o.

34 portio = adag

35 font = 0,56 kg, általában, de vidékenként változhatott

36 itce (icce) = 0,8 liter, de ez is változhatott

37 összefoglaló néven salgamum = hálópénz, szálláspénz

38 csomó = a kötél legalább akkora hossza, hogy csomót lehessen kötni rá. Ez természetesen függött a kötél vastagságától, amit nem határoztak meg. Szalma-, szénakötegnél magából az anyagból, amit össze akartak csomózni, csavarták a kötelet. Vékony kötél, kis csomó — kevés szalma, vastag kötél, nagy csomó — több szalma.

39 deperdita = veszteség, árvesztés, amelynek összege sokszor egészen megközelítette a hadiadót

adózásnak ez a rendszere — s vele a katonatartás ily módja — a XIX. század második feléig fennállt.⁴⁰

A XIX. század elején már rég nincs szó „a fejedelmi kor békésebb időszakai-ban uralkodó jelenségről: a végvári őrség városi tulajdonszerzéséről és nem civódásmentes, de mégiscsak törvények szerinti együttélésről a polgári lakossággal, vagy más végvárak puskás állományának szabad paraszti sorsáról. Most hosszabb ideig meg nem állapodó, a polgári életbe be nem illeszkedő zsoldos katonaság él együtt a polgári lakossággal, kevésbé tisztelve annak jogrendjét”.⁴¹

Minden bizonnyal a surlódások elkerülése, a feszültségek oldása érdekében határoztak úgy a megyék, hogy az alaprendelet kitételeit, illetve annak hézagait kitöltve, utasításokat adnak ki a területükön elszállásolt katonák tartásának ügyéről. Az 1715. évi alaprendelet nem határozott meg összeget, csak kimondta, hogy mivel egyedül a személyes felkeléssel nem lehet az országot megvédeni, ezért „minden eshetőségre erősebb egy úgy bennszülöttekből, mint külföldiekből álló rendes katonaságot kell tartani, mely kétségtelen, hogy zsold nélkül fenn nem állhat, ezt pedig adózás nélkül beszerezni nem lehet: ezért az erre szükséges segélyek és adók dolgában a karokkal országgyűlésileg (hová tudomás szerint különben is tartozik) kell határozni”.⁴²

A megyegyűlések figyelembe kellett, hogy vegyék mind a szolgáltatás, mind az utána fizetendő összegek tekintetében a központi utasításokat. Ilyen központi utasítás alapján készülhetett Bihar vármegye közgyűlésére előterjesztésként a mennyiségi értelmezés, amelyet azután, jóváhagyását követően, kinyomatni rendelték.

A füzetke szerzője, összeállítója, kiadója, kibocsátója, a szöveg gondozója nem más, mint „Fő Jegyző és Tábla Bíró Domokos Lőrinc”. Mivére a sok meghatározás az egyszerű író (mai szakismereteink szerint összeállító) helyett, aki nemcsak Bihar vármegye megbízásából dolgozott, amint azt az utolsó mondat bizonyítja is: „fel olvastatott és jóra hagyatott az Dec. 14-kén 1803-dik Eßztend. V. Olasziban⁴³ tartott különös gyűlésben”. Valószínű, hogy az előterjesztés is Domokos Lőrinc munkája, amelynek megtárgyalására rendkívüli — különös — gyűlést hívtak össze, ahol a fent idézett sorok szerint meghallgatták és jóváhagyták az összeállítást. Az is lehetséges azonban, hogy Domokos táblabíró úrnak még az összeállításban sem volt része, hiszen meglehetősen magas állást töltött be ahhoz, hogy az érdemi munkát beosztottaira testálhassa, s ő maga mint az egész művelet ellenőrzője s felelőse nyomtattathassa az utolsó szövegoldalra, hogy „ki adta”.

Már az évszázad végén, az alig két emeberöltővel utána következők sem tudtak közös nevezőre jutni Domokos Lőrinc szerzőségét illetően. A tudós antikvá-

⁴⁰ Magyar állam- és jogtörténet (szerk.: Csizmadia Andor, Kovács Kálmán, Asztalos László) Bp., 1990. 183—187. o.

Már a kézirat nyomdába adásának idején jutott kezembe a *Honvédségi Közlöny* 1938. évi május 16-i száma, amely ez alábbi rendeletet közli: az 1938. évi átvonulási élelmezési térítések összege a m. kir. honvédség legénységi állományú egyéneinek átvonulása alkalmával a szállításadók részéről kiszolgáltatott étkezés fejében személyenként és naponként 55 fillér. Hogy mi módon élt tovább a katonatartás eme formája, szándékaim szerint még egy más közleményben visszatérek.

⁴¹ Erdély 2. k., 1005. o.

⁴² CJH 1657—1740. évi törvénycikkek, 441. o. 2. §.

⁴³ V. Olaszi = Váradolaszi. Nagyvárad-Olaszi, mezőváros Nagyvárad közvetlen közelében. *Repertorium aller Oerter ung Gegenstände...* (von Johann von Lipszky... herausgegebenen Charte der Königreich Ungarn...) Ofen, 1808. 426. o. 1850-ben már Nagyvárad egyik kerülete, ma Románia.

rius és bibliográfus, Petrik Géza nem említi szerzőként, nem sorolja fel ezt a munkát a megjelent Domokos-művek között. Csak három, önálló füzetet ismer-tet a Magyarország bibliographiája első kötetében: Tekintetes nemes Békés vár-megyének tűz ellen való rendelkezései (Debrecen, 1800), Rendelések a cseléd tartá-sáról (Nagyvárad, 1805) és Táborba szálló nemesi sereg hadi törvénye (Nagy-várad. 1809).⁴⁴

A második, alapul vehető feldolgozás Szinnyi József munkája viszont azt állítja, hogy zala-kapolcsi Domokos Lőrinc megyei főjegyző maga írta a köny-vecskét. A jeles szerzőről a Magyar írók élete és munkái 2. kötetéből⁴⁵ meg-tudhatunk annyit, hogy 1761-ben született Debrecenben, az ottani híres kollé-gium növendéke volt, jogi és államtudományi tanulmányokat folytatott, jog-gyakornoki idejének letöltése után Bihar vármegye aljegyzője, később Csanád, Csongrád és Békés megyék főjegyzője, majd visszatért Biharba. Volt több ízben országgyűlési követ is. Az általa jegyzett könyvek címei alapján tevékeny részt vett a közigazgatási életben. 1825-ben halt meg Debrecenben. Koporsója felett Szoboszlai Pap István debreceni prédikátor mondott gyászbeszédet.⁴⁶

Maga a Domokos család, mint zalakapolcsi előneve mutatja, a Dunántúlról származott Debrecenbe. Az 1526-tól levezetett leszármazási táblázat szerint ősei között akadt testőr, nagyvázsonyi várkapitány, ezredes. A család Márton nevű tagja már Bihar vármegye táblabírája volt. Fia, Lajos, Debrecen város neves főbírája lett, és Kenessey Katával kötött házasságából született negyedik gyer-mekként Lőrinc. Nagy Iván⁴⁷ az apa születési és halálozási évét feltüntet-i (1728—1803), de Lőrincét nem. Róla csak annyit ír, hogy előbb Békes (sic!), utóbb Bihar vármegyének főjegyzője volt. Ezt a tisztségét 1803-tól töltötte be. A család az Ér mellett fekvő, Nagyváradhoz közeli Kóly községben szerzett birtokot. A falu mellett áll (állt) Domokos Lőrinc bihar megyei főjegyző és tábla-bíró síremléke.⁴⁸ Gyermekei nem maradtak. Életét ezek szerint minden bizony-nyal hivatali működésének szentelte, rendeleteket állított össze és magyarázta

⁴⁴ *Domokos Lőrincz*. Tekintetes nemes Békés vármegyének tűz ellen való rendelkezései, mely-lyek... szoros megtartás végett kiadattak az említett vármegyének mártius 17-én az 1806. eszt. Gyulán tartott közönséges gyűléséből. 8-r. 32 l. Debrecenben, 1800. A bibliográfia hibásan közli a közgyűlés évét. A teljes cím helyesen az Országos Széchenyi Könyvtár 208.465 jelzetű példánya alapján:

Tekintetes nemes Békés vármegyének tűz ellen való rendelkezései, mellyek a Nagy Méltóságú Királyi Helytartó Magyar Tanátsnak több rendbéli parancsolataiból szedegettetek és az hely-béli környüllállásokhoz s szokásokhoz alkalmaztatván, szoros megtartás végett kiadattak az említett Tekintetes Nemes Vármegyének Március 17-kén az 1800-dik éBztendőben Gyulán tartott közönséges gyűléséből főjegyző Domokos Lőrinc által. — Debrecenben, nyomtatt. 1800-dik éBz-tendőben. A teljes címlap tükrözi azt is, hogy Domokos nem szerző.

A Petrik által felsorolt további művek:

Rendelések a cseléd tartásáról 8-r. 12 l. Nagy-Váradon, 1805. Máramarosi Gottlieb Antalnál. Táborba szálló nemesi sereg hadi törvénye. 8-r. 16 l. Nagy-Váradon, 1809. Nyomt. N. Szigethy Mihály bet. (Magyarország bibliographiája: 1/2. k. [Összeáll.: *Petrik Géza*] Bp., 1970. OSZK hasonmás kiad., 559. o.) Ezek szerint Gottlieb Antal 1809-ben már nem működött Nagyváradon. A fenti bibliográfia kiegészítő kötete, amely a nyomdák telephelyeit és tulajdonosait sorolja fel, még csak 1800-ig készült el, így Gottlieb Antalnak csak korábbi éveit kísérlehetjük figyelem-mel. L. még a 10. sz. jegyzetet.

Magyarország bibliographiája 1712—1860.: VI. k., Mutatók, 1712—1800. — Bp. OSZK kiad., 1972. 567. o.

⁴⁵ Magyar írók élete és munkái (írta *Szinnyi József*) II. k., Bp., 1893. A Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesületének utánnyomás sorozata Bp., 1980—1981. 1008—1009. hasáb.

⁴⁶ Szoboszlai Pap István az elhangzott gyászbeszédet ki is nyomtatta. Erdem-ozslop, mely-lyet... Domokos Lőrinc... sok rendbéli jeles érdemeiből öszverakott és... halotti elmélkedés-ben... megmutogattatott... *Szoboszlai Pap István*. Debrecen, Tóth F. nyomdája, 1825. 16 o. OSZK 296.039.

⁴⁷ Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal: Harmadik kötet (szerk.: *Nagy Iván*) Pest, 1858. 556—557. o.

⁴⁸ Magyarország vármegyéi és városai (Magyarország monografiája) Bihar vármegye és Nagyvárad (Szerk: *Borovszky Samu*) Bp., (1901). 102. o.

azokat, s a kor szokásának megfelelően szerzőként tüntette fel magát, vagy még e nélkül is úgy tartották számon.

Amíg Petrik cím szerint sem ismeri, Szinnyei címvariánssal ugyan, de leírja füzetünket: „Instructiója Bihar vármegyének a magazinális commissariusoknak szóló. Nagyvárad, 1804”. Lelőhelyet nem ad. Petrik a másik három mű esetében jelzi a Magyar Nemzeti Múzeumot, ami jelen esetben a jogutód Országos Széchényi Könyvtár. Ott ma már a jelen forrásközlésben szereplő Instructio is megtalálható a 210.216 jelzet alatt a mi általunk ismert és közölt címmel. Szinnyei az Akadémiai Könyvtár céduláiból dolgozott, ott esetleg láthatott példányt, vagy a régi címfelvételi szabályok szerint készült leírást: a könyv besorolásának alapja az első alanyesetben álló főnév. Német eredetű szabályzatot⁴⁹ tekintve, a birtokos szerkezetből kiemelten, az Instructio lesz az első szó. A füzet azonban, sajnos, nem található meg az Akadémiai Könyvtárban,⁵⁰ sőt egyetlen másik, Domokos szerzőségével jelölt mű sem, csak a gyászbeszéd Domokos Lőrinc úr felett.⁵¹

Távol álljon a szándék, hogy Domokos Lőrinc érdemeit kisebbítsük, hiszen irányelveket, rendeleteket összeállítani, magyarázni, esetleg népszerűsíteni korántsem olyan könnyű. De munkáját mégsem tekinthetjük önálló irodalmi alkotásnak. Mindazonáltal a főjegyző úr ez irányú munkásságáról közelebbit akkor tudhatnánk meg, ha ismernénk a megyegyűlések jegyzőkönyveit, tudnánk, mikor és melyik összejövétel határozta el az utasítás kiadását és milyen módon bízta meg főtisztjét a könyv körüli munkálatokkal, vagy magával a megírással.

Bihar vármegye levéltára Debrecenben található. A XIX. századi anyagból a nemesi vármegye közgyűlésének iratai nyolc önálló csoportra osztva kutathatók, ebből bennünket a II. Hadi- és házadók, valamint a III. Katonai ügyek érdekelhetnek, ahová a nemesi felkelésen kívül a beszállásolás, menetirányítás is tartozott. Az egyes közgyűlések iratait rendben sorolták, keletkezési idejük alapján, megkülönböztetés nélkül a rendkívüli és a rendes közgyűlésekét. A megtekintett forrás tanúsága szerint az 1803. december 14-i rendkívüli közgyűlés jegyzőkönyve — remélhetőleg hiánytalanul — megtalálható Debrecenben. Mivel a kéziratot ezen a rendkívüli közgyűlésen olvasták fel, a teljes jegyzőkönyv átnézése nyomán fény derülhet a ma még kérdéses részletekre is. (Szinnyei címvariánsára, sajnos, még ennek alapján sem remélhetjük.)⁵²

A könyvecske kiadása fontos volt, hiszen a katonaság akkori létének alapjait jelentő rendelkezéseket tartalmazta. Egyúttal védelmet is jelentett a szolgáltatásokra kötelezettek számára, hiszen határt húzott az esetlegesen jelentkező mértéktelen követelések útjába. A mindkét fél számára jogokat és kötelességeket rögzítő előírás segédlet gyanánt szerepelt, amint azt az előszó is rögzít.

⁴⁹ Müncheneri vagy porosz instrukció. A magyar könyvtárak 1952-től tértek át új címfelvételi rendre. Szinnyei leírása azonban így sem ad kielégítő magyarázatot. Az eredeti címlapon ugyanis — de még a belső címlapon sem — nem szerepel a Bihar vármegye. Ez egy vagy azóta elvesztett példány (címlapvariáns), vagy Szinnyei önkényes címfelvétele.

⁵⁰ Az Akadémiai Könyvtár munkatársainak szíves szóbeli tájékoztatása, amelyet ezúton is köszönök.

⁵¹ L. a 46. sz. jegyzetet.
⁵² Helytörténeti források 1848-ig a Hajdú-Bihar megyei Levéltárban (szerk.: Komoróczy György) Debrecen, 1972. Kézirat. A Hajdú-Bihar megyei Levéltár Közleményei 3. szám.: uo. Bihar vármegye nemesi közgyűlésének iratai 1631—1848 (szerk.: Komoróczy György) 30—40 o.; uo. Az iratok leírása: V. A. 1/a Közgyűlési jegyzőkönyvek és tartozékaik 1631—1848 (Nagy Gyuláné) 40—43. o.; uo. 75. k. 1803. dec. 14. rendkívüli gyűlés. 41. o. Eddig még nem adódtott alkalom személyesen kutatni Debrecenben.

ziti: „A Magazinális Commißarius e Szerént a Hitet⁵³ le tévén, lehetetlen, hogy Hivatalát jól folytathassa, ha csak azt nem tudja, mi a Katonáság kompetenciája; a tehát a következőkben határozatik meg: Primo a kvártély,” — s ebből megállapíthatjuk az első bekezdésben idézettek nyomán, — hogy Váradolasziban, Nagyváradon, s talán még más Bihar megyei helységben is, állt olyan lakóház, amelyben négy, vagy öt, esetleg még annál is több szoba volt. Mert amint leírtuk, az ezredesnek három szoba, cselédjének még két szoba járt, ellenben a „Generálisnak⁵⁴ nints meg határozva Quártélybeli Competenciája különben, hanem hogy az Helynek környül állása Szerént illendő Quártélyá légyen”. S ez minden bizonynal felette állt az ezredes szállásának.

Egy ezredben, amelyet ugyan nem egy helységben szállásoltak el, amennyiben minden hely be volt töltve, elsősorban szolgált az ezredes, az alezredes és az őrnagy. És amint az ezredesnek, közvetlen alárendeltjének, az Oberstleutnantnak⁵⁵ a c. pont szerint „competál magának 3 a Cselédjének 1 Szoba, 1 Konyha, egy Kamra, Szekér-βin, 8 lóra való Iβtáló, Udvaron Kút”, a d. pont szerint a „Fő Strása-Meβternek⁵⁶ magának 3 a Cselédjének 1 Szoba, 1 Konyha, egy Kamra, Szekér-βzin,⁵⁷ 8 lóra való Iβtálló, az Udvaron Kút”. S mivel az általános rendelkezés szerint a nemesi udvarházakat, paplakokat, orvosi, tanítói és jegyzői lakásokat nem lehetett igénybe venni, maradt a feltételezés, hogy az ezred magasabb beosztású tisztjei a módos kereskedő- és iparosházakban voltak elszállásolva.

Az alacsonyabb beosztású tiszteknek, századosoknak, főhadnagyoknak, segéd-tisztnek, hadbírónak, meg orvosnak is külön szállás kellett. „A Svadronos Kapitány⁵⁸ magának 2, a Cselédjének 1 Szoba, egy Konyha, egy Kamara, Szekér-βzin, 5 lóra való Iβtálló, egy Depositórium,⁵⁹ amelybe a Svadron Nyergei s egyéb Bútorai conserváltatnak,⁶⁰ Árestomnak⁶¹ és a Strásának⁶² egy külön Szoba, egy mellette levő Kis Konyhával”. Két szoba járt a második kapitány⁵⁸nak is, de már a hadnagyoknak s lejjebb való tiszteknek csak egy-egy külön szoba, s külön-külön a tisztiszolgáknak is. Ilyen, alacsonyabb beosztású tiszt összesen 32 szolgált egy gyalogezredben.⁶³

„A Fő Hadnagynak magának 1 a Cselédjének egy Szoba, 1 Konyha, egy Kamara, Szekér-βzin, 3 lóra való Iβtálló. Az Al-Hadnagynak és Adjutánsának⁶⁴ magának 1 a Cselédjének 1 Szoba, 1 Konyha, egy Kamara, Szekér-βzin, 3 Lóra való Iβtálló. Az Auditornak⁶⁵ a Quártélybeli Competenciája az a mi a Fő-Hadnagyé 2 Lóra való Iβtállóval. A Regimentz Pater⁶⁶ Competenciája az, a mi az Al-Hadnagyé, 2 Lóra való Iβtállóval. A Rechnungs-Führernek,⁶⁷ és a Regimentz-

53 hit = itt: eskü, esküvés

54 generális = tábornok

55 Oberstleutnant, mai helyesírással Oberstleutnant = alezredes

56 Fő Strása-Mester, főstrázsamester = őrnagy

57 szekér-szin = nyitott, csak tetővel, vagy féltetővel ellátott kocsiállás

58 svadron (svadrony) = ekkor: lovasszáad; kapitány = egyes hadseregekben külön rendfokozat, ma általában a százados; svadronos kapitány = a lovasszáad kapitányi rendfokozatú parancsnoka

59 depo = raktár; depositum = letét; depositórium = itt közraktár a század számára

60 conservál = itt: megőriz

61 árestom (áristom) = börtön

62 strása (stráza) = ör, őrség, őrhely is

63 Schematismus der kaiserlichen königlichen Armee für das Jahr 1804. Wien, in der Militärischen Buchhandlung, 1803. 384. o. A megjelölt kötetek mindig az előző évi állapotot tükrözték.

64 adjutáns = segédiszt

65 auditor = hadbíró

66 regiment (regiment) = ezred; Regimentz Pater = ezredkáplán

67 Rechnungs-Führer (Rechnungsführer) = ezred számvevő tiszt. L. még a 26. jegyzetet: rati-num exactor = számvevő

Chyrguſának⁶⁸ competál magának 1 a Cselédjének 1 Szoba, egy Konyha, egy Kamara, Szekér-ſín, 2 Lóra való Iſtálló.”

Az altiszteknek, azaz „Strása-Meſtereknek, Kaplároknak.⁶⁹ Foureroknak,⁷⁰ Trombitásoknak, Regiment-Kovátsának, Svadronyok Chyrguſainak,⁷¹ a Militare Regulamentum⁷² szerént ugyan külön Quártély nem competál, és ők a Quártély-tartó Gazdákkal egy Szobában tartoznának lenni, de a Vármegye a Katonasággal való Hármóniának fenn tartására, minthogy különben is a Strása-Meſtereknek és Fouriroknak Irásokkal kellek bänni, nem ellenzi, hogy a hol lehet, külön Szoba adódjon nékiek.”

Az instrukció egyaránt vonatkozott a gyalogságra és a lovasságra, avval az eltéréssel, hogy a „Gyalogságnál lévő Tiszteknek ugyan ezen Quártélybéli Competenciájok vagyon, a mi felyebb a Lovas Tiszteknek ki tetetődött azzal a külömbſéggel, hogy a Gyalog-Tiszteknek Iſtálló, és ahhoz tartozó más épület nem competál.”

A leírások alapján szép és tágas szálláshelyet kapott egy-egy ezred tisztikara, ám az utolsó pont minderre rácáfol: „Ha pedig egy vagy más Helyen úgy tör-ténnék, hogy nem volnának vagy elegendő, vagy olyas Quártély Házak, hogy minden tisztnak competens Quártély adódhasson az ilyen eſtben ſzűkebb Quártéllyal is tartozik meg elégedni a regulamentum szerént.”

A kvártélyok berendezéséről a vármegye tartozott gondoskodni a 2. pontban foglalt instrukció szerint. „Minden Tíſti Quártélyhoz ad a Vármegye, minden Szobába egy Nyoszóját,⁷³ egy Fenyő-fa Aſztalt, és 4 Fenyő-fa Kar-ſzéket; s e mellett minden Tíſzti Quártély-Házhoz egy Fenyő-fa Pohár-ſzéket, egy Konyha-Aſztalt, egy étel-hordó Táblát, a Szobákba pedig Fogast, és az Iſtállókba egy Lapátot, Seprűt, egy Fa-villát, és egy itató Désát.”

A tiszt uraknak a fent előszámlált holmin kívül már semmi sem járt, sem ruhának való almáriom, sem ágynemű, sem konyhaedények. Ezeket maguk tartoztak beszerezni. Ellenben az őrmestertől lefelé egészen a közemberig előírta a rendelkezés a teljes „ſtafirungot”, még hozzá részletesen, kezelési utasítással együtt. Mindenkit megilletett a vármegye költségén egy nyoszolya szalmazsákkal, két lepedővel, két pokróccal és egy párnával úgy, hogy a párnának két huzata legyen, „ez a két Párna-haj és két Lapedő pedig azért adódik, hogy minden Hónapban mosni és változtatni leheſſen; a Lapedő és Párna-haj mosást pedig a Quártély-tartó Gazda tartozik meg tenni, ahol pedig különös Quártélyban⁷⁴ és nem a Quártély-tartó Gazdáknál vagynak a Quártélyosok, ottan a Domeſtica Caſſa⁷⁵ költségén ki fog mosattatni. Ezenkívül azon Katonák ſzá-mára, a kik nem a Quártély-tartó Gazdánál, hanem a Vármegye Épületeiben vagynak Quártélyban, ad a Vármegye minden ſzobára 1 gyertyatartót, 1 alkalmas nagyságú vizes korsót, és két a Cameradschaft⁷⁶ alkalmaztatandó főző-

68 Regimentz-Chyrguſus (regiment kirurgus) = az ezredes seborvosa

69 Strása-Meſter (ſtrázſameſter) = őrmester; Kaplár (káplár) = tizedes

70 Fourer (turir) = szállásmester, élelmezési altiszt

71 Svadronyok Chyrguſusa = lovasszáhad sebése (felcser)

72 Militare Regulamentum = hadi szabályzat

73 nyoszolja (nyoszolya) = ágy

74 különös Quártély = külön szállás

75 Domestica Caſſa = házi pénztár

76 Cameradschaft (Kameradschaft) = pajtáság, pajtások (bajtársak) együttese, itt: a leg-kisebb katonaközösség, amely egy öregkatonából és két újoncból állott.

fazekat, és egy nagyobb, s egy kisebb tserép tálat, minden katonára egy tserép tányért, és Eßztendőre 12 ßzoba ßeprút; ha pedig az ilyen közönséges Quártély-Házban nem Cameradßchaftban-való quártélyosok, hanem csak egy, vagy más Prima-planißta⁷⁷ volna (Prima-planißtának ezek értendők: Strásameßterek, Chyrurgusok, Fourierok, Kovácsok, Sattlerok,⁷⁸ Trombitások) akkor az ilyen külön lévő Prima-planißta számára ad a Vármegye egy vizes-korsót, 2 főző-fazekat, 2 tálat, 2 cserép-tányért, és 6 ßzoba seprút, de azon katonákat, a ki a quártély-tartó Gazdánál vagynak, az ilyenekkel a quártély-tartó Gazda tartozik provideálni.⁷⁹

Lovas ezredeknél különös gondot fordítottak az állatok elhelyezésére, ellátására. A „Quártélybéli Inßtructio” az istállók felszereléséről is intézkedik. „A mi az istálló-béli requißitumokat⁸⁰ illeti: ha az istállóban két vagy 3 ló vagyon, ezen esetbenn adódik Eßztendőre 2 lapát, 2 fa-villa, egy rosta, 1 lámpás, 1 itató fa-désa, és 6 seprút; ha pedig több lovak vagynak egy istállóban, mint nevezetesen Deretskén,⁸¹ abban az esetben a felyebb kitett Competenciához képest, tartafson meg a proportio.⁸² Egyébaránt minden istállóhoz adódik 1 abrakos láda, de sák az abrak hordásához egy átalýában nem fog adódni.”

A második pontban felsorolt mindezen holmikát, házi bútorokat, ágybéli portékákat és lapátokat, gyertyákat, a 60 személyre felszerelendő ezredbeli fő-ispotály⁸³ berendezését, megórzését, jó karban tartását a vármegye bármikor ellenőrizhette. Beszerzéséről a vármegye költségére részben a megyei tisztviselőknek, részben azonban a szállást nyújtó községeknek kellett gondoskodniok, „főképpen azért, mert magoknak a Helyiségeknek jobb gondjok lehet reá; mellyik katona, miképpen conßerválja a holmiját.

Egyéb eránt most mindjárt ezen Inßtructionnak ki-adásával a járás-béli Szolga-Bíró maga mellé vévén a Magazinális Commißsariust, a hol katonaság fekszik, az ilyen Házi-bútorokat conßcribálja,⁸⁴ az Inventariumot⁸⁵ pedig 3 Exemplárba⁸⁶ kékítvén el, a Svadron Commendansával⁸⁷ ßubßcribáltaßsa,⁸⁸ az egyik Exemplár adódjon a Svadron Commendansának, a másik a Magazinális Commißsáriusnak, a harmadik pedig a Vármegyének referáltaßsék.⁸⁹ Még előre praenotálván⁹⁰ itten az is, hogy ez a Conßcriptió és Inventatió minden Eßztendőben Januáriusnak első hetibe reiteráltassék.⁹¹ Továbbá ezek a házi eßzközök a következendő meg-határozáßsal adódnak: a nyoßzolyák, aßztalok, és karßzékek 10

77 Prima-planista = a szemlekönyv (mustrakönyv) első lapján szereplő ezredbeli tisztek. Itt: a szöveg szerint zárójelben értelmezett alsóbb beosztású és kisebb rendfokozatú tisztek, altisztek; prima plana = a mustrakönyv első lapja; v. ö. mustern = szemléi

78 Sattler = nyerges, nyeregkészítő; v. ö. Sattel = nyereg

79 provideál = gondoskodik

80 requisitum (rekvizitum) = kellék, a szükséges dolog, itt: felszerelés

81 Deretske, Derecske = Debrecenhez közeli mezőváros az egykori Bihar megyében, Hajdú megye határán. „Van itt... egy megyei magtár az itt tanyázni szokott lovasság részére”. Magyarország geographiai szótára. 1. k. (Fényes Elek) Pest, 1854. 252. o. Ha már az Instrukció hivatkozik Derecskére, feltehetően megfelelő méretű istállók is álltak itt a század elején.

82 proportio = arány, viszony; itt: az arányosan járandó mennyiség

83 ispotály = betegszoba, gyengélkedő; fő-ispotály = a letelepedett katonaság számára berendezett közkórház

84 conßcribál = összeír

85 Inventarium = leltár

86 Exemplár = példány

87 Svadron Commendansa (Commandant) = a lovasszázad parancsnoka

88 subßcribál = aláír

89 referáltassék = itt: küldjék el; referál = beszámol

90 praenotal = itt: előír; praenotatio = feljegyzés

91 reiterál = ismét

Eßztendőre — a pokrótzok 6 Eßztendőre, a lepedők és párna-hajak 2 Eßztendőre — a cserép edények 1 Eßztendőre”.

Az ellátásban az egyik legfontosabb a kenyér volt, megelőzve a majd hasonló fontosságú sót. Az instrukcióban a szállás, fa és gyertyaellátmány felsorolása után a kenyér és só következik. „A Tißteknek (Officiroknak) nem lévén kenyérbeli Competenciájok, ebben a vármegyében már rég óta meg lévén határozva, hogy az in Planó dislocált katonaságnak a kenyér helyett búza adódjon olly formában, hogy a katonáknak a kenyeret a quártély-tartó gazdák tartoznak megsütni, minden 30. és reßpective⁹² 31. portió kenyérért 1 p. m.⁹³ megrostált kenyérnek való élet, ahhoz 2 ff⁹⁴ só és 1/4 öl⁹⁵ fa adódik a quártélytartó gazdának.”

A vármegyének gondja volt rá, hogy az együttélés békességes legyen, szigorúbban fogta a katonaságot, egyszersmind engedményeket is tett a mértékek, mennyiségek megállapításánál. Különösen vonatkozott ez a lovasságra. Mivel a lovas katonának, még a saját személye előtt is, a legfontosabb a lova volt, a megye itt kedveskedett a katonaságnak. „A ßzéna portió eránt tsak az a Jegyzés tétetik, hogy noha Regulamentum ßzerént a ßzéna portióknak, tsak 8 fontosoknak kellene lenni, a Vármegye mindazonáltal a Stativáns katonasággal való Hármóniának, jobban lehető fenn tartása miatt reá áll, hogy a katonaságnak adandó ßzéna portiók, a köteleket is bele ßzámolván 10 fontosok legyenek.”⁹⁶

A szigorúságot a tisztekkel szemben próbálták érvényesíteni, elejét kívánták venni a jogtalan követeléseknek. Nem kérhettek kertet, vagy pincét a tisztek. Továbbá nem járt gyógyszer és felszerelés a patikának, sem berendezés a lovagló iskoláknak, ezért „a járás-béli Magißtratuális Tißztségnek,⁹⁷ úgy a Magasinális Commißáriusoknak is pro directione⁹⁸ tudtokra adatik, hogy az efféle költségekkel sem a Domeßtica Caßsa, ßem a contribuens⁹⁹ nép nem terhelhetetik, mert a mi a katonai Ispotályoknál való Patikákat illeti, az ehhez járuló költségeket maga az Aerarium Supportálja,¹⁰⁰ a lovagló Oskolák eránt pedig a Vármegyének csak az a köteleßsége, hogy ha a katonai Status¹⁰¹ valahol lovagló Oskolat akarna tsináltatni, a katonaság requißitiójára,¹⁰² a Magißtratuális Tißztég által aßßißtentiát adadßson.

Itt meg-jegyeztetik, hogy az Adßißtentiát¹⁰³ úgy kell érteni: hogy a járásbéli Tißzt tartozik ott ahol lovagló Oskola szükséges, requirálni¹⁰⁴ a Földes Uraságot, hogy közel a Helység mellett a nyomuson¹⁰⁵ alkalmas helyet mutaßson; és hogy ha a katonaság által requiráltatik vagy a lovagló Oskolához meg-kivántató materiáknak meg-ßzerzése, vagy munkások ßszereztetése, vagy a lovagló Oskola planérozása, vagy követsel való meg-hordása végett, mind ezekben egyet értöleg

92 respective = illetve

93 p. m. = pozsonyi mérő, régi űrmérték: 62,498 liter. Főként szemes termények mértékegysége volt. L. még a 32. sz. jegyzetet is. Elet = gabona.

94 ff = font, 0,56 kg

95 öl (fa, vagy egyéb) rakás mérésére szolgál, váltakozó értékben. Ma is ismert és vidéken használt mértékegysége a 2x2x1 m-es farakás.

96 széna portió, kötél = l. csomó, 38. sz. jegyzet

97 Magißtratuális tisztség = a tanácsbéli tisztviselők együttese. L. még a 19. sz. jegyzetet.

98 pro direktione = az igazgatás útján, itt: közvetlenül (directio = igazgatás)

99 contribuens = adózó

100 az aerarium supportálja = a kincstár biztosítja

101 Status = rend, itt: a katonai közigazgatás

102 requisito = megkeresés, kereset, igénytámasztás

103 adßistencia, assistencia = segédő

104 requirál (rekvirál) = hatóságilag térítés ellenében igénybe vesz

105 nyomus (nomus) = vidék, kerület

punctumban említett kenyér' mennyisé-
ge határozza meg.

7mo Széna, és Zab.

A' Generalisnak van	12.	ló-portiója
Az Obersternek	8.	dto.
Az Oberstlieutenantnak	8.	dto.
A' Majornak	8.	dto.
A' Svadron Kapitányának	5.	dto.
A' Második Kapitánynak	5.	dto.
A' Fő Hadnagynak	3.	dto.
Az Al-Hadnagynak	3.	dto.
Az Auditornak	2.	dto.
A' Regiment Paternek	2.	dto.
A' Rgmt Chyrurgusnak	2.	dto.
Az Adjutánsnak	2.	dto.

A' széna portió eránt csak az a'
Jegyzés tétetik, hogy noha a' Regula-
mentum szerént a' széna portióknak,
csak 8. fontosoknak kellene lenni, a'
Vármegye mindazonáltal a' stativans ka-
tonasággal való Hármóniának, jobban
lehető fenn tartása miatt reá áll, hogy
a' katonaságnak adandó széna portiók,
a' kötéleket is bele számlálván 10. fon-
tosok legyenek.

8vo Szalma.

Mennyi szalmát kellelsen a' katonaság-

a Helység előljáróival Begedelemmel legyen, úgy mindazáltal, hogy mind a materiálek mind a munkások illendően ki fizetessenek alkú Szerént a katonaság által.”

Tekintettel arra, hogy az így, természetben beszedett ellátmány hatóságilag meghatározott értéke beszámított az adóba, fontos volt a pontos kimutatások készítése. Az instrukció második része ez iránt intézkedik. „Meg-lévén már háta-rozva, mi a katonaság Competenciája, következik az Admini-stratió-nak és Magazinális Commi-ßáriusok ßzámadásainak módja, melly ebből áll: I-mo.¹⁰⁶ Hogy az repartitio és az Admini-stratió mindenkor annak rende Szerént, s fo-gyatkozás nélkül eßsen-meg, ßükséges, hogy a Provinciális Commi-ßárius az ezen Vármegyében dislocált katonaságnak effectivus Státusát¹⁰⁷ a Vármegyé-nek mindenkor két héttel az Admini-stratió előtt tudtára adja, úgy pl. ok¹⁰⁸ pro Januario a katonaság Státusát a Prov. Commi-ßáriátus¹⁰⁹ a Vármegyének usque 15-am Decembris¹¹⁰ meg-küldje. Ezt V. Ispány Urak vévén, azonnal ki-fogják küldeni a concernens¹¹¹ járás-béli Fő-Szolga Biróknak, olly véggel, hogy a szer-ént a repartitiot meg-tegyék, s egyßzersmind azt V. Ispány Uraknak is refe-rályák.”

Igen pontos meghatározások szerepelnek az elszámolási követelmények fel-sorolásakor, s az addig talált hiányosságok megszüntetésére, a helytelenségek megjobbítására is felhívják az egyes tisztségviselőket. Amennyiben példának okáért az ellátásra kötelezett helységnek nincsenek számadáskönyvei, termény-nyilvántartásai, akkor külön papírosra kell három példányban kiállítani az átvételi elismervényt, de ezt csak egyszer szabad megtenni, egyetlen egyszer! A hiányosságokról a járási szolgabírák azonnal értesítendőek, akiknek tiszte, hogy megszüntessék azt, avagy a hanyagul eljáró községbeli bírakat megbün-tessék.

A katonaság ilyen formájú tartása, eltartása meglehetősen terhet jelentett a lakosság számára, különösen az állandó ezredek felállításáig. A XVIII. század második évtizedétől kezdve azonban a különböző instrukciókban is rögzített mennyiségi és minőségi előírások, a bár változó létszámú, de többnyire állandó-an az egyes településeken lévő katonaság életvitele javulást hoztak a korábbi kapcsolatokban. Jóllehet, laktanyák híján továbbra is szükség volt „Quártély-tartó Gazdákra”, de a kiadott rendelkezéseknek is köszönhetően rendszeressé, rendezetté vált a katonaság és lakosság kapcsolata szemben a korábbi gyakor-

106 I-mo (primo) =először

107 effectivus státus = (elhelyezés szerinti) valódi helyzet

108 pl. ok = példának okáért

109 prov. (provinciális) commissariatus = tartománybiztosság, a vármegyei hadbiztosi hivatal

110 pro Januario . . . usque 15-am Decembris = január előtt még, december 15-ig

111 concernens = illetékes

B A' Számadásnak Formulárja az B. alatt ide rekefztett Tabella Szerént légyen készítve.

IX-no Minthogy ennekutánna minden két Hónap' végivel Bimestralis Computusok fognak Váradon tartatni, a' Magazinalis Commissariusok minden két Hónap végivel a' katonaság' particularis quietantiáit, akarmelley néven nevezendő Naturálékról, a' Helyben lévő katonaság Commendánsa által, egy Generalis Quietantziával felváltattják, 's azt magok a' Computus előtt egy nappal a' Vármegye Rationum Exactorához Váradra bévífzik.

X-mo Ha a' katonaság részéről valami Excessus adná elő magát, azt a' Commissarius, a' Computusra ne halasztza, hanem mihelyt az Excessus történik; Járás-béli Fő Szolga Biró Úrnak, azonnal referálja, a' ki is azt a' helyben lévő katonaság Commendánsával egyet értvén, investigálni fogja, 's a' Computusra csak akkor térsen ránta relatiót, ha a' panasz a' helyben való Investigatió alkalmatosságával nem complanálódhatna. Fel olvastatott és jóra hagyatott az Dec. 14-kén 1803-dik Esztend. V. Olasziban tartatott különös Gyűlésben.

Ki adta Fő Jegyző és Tábla Biró
Demokos Lörintz.

lattal, amikor a katonaság téli, vagy nyári szállásán addig tartózkodott, amíg mindent fölért maga körül. Néha még tovább is.¹¹²

A Habsburg-birodalom hadereje Galiciától Itáliáig hasonló rendszerben élt. Könyvecskénk megjelenésének évében, 1804-ben Nagyvárad központtal a császári-királyi 37. gyalogezred állomásozott. A tiszti névtár szerint ebben az esztendőben éppen 63 gyalogezred, 12 huszárezred, 23 egyéb lovasezred és 21, különböző rendeltetésű más alakulat — határőrség, tüzérség — ette a beszállás-lási rendeletek szerint a birodalom kenyerét.¹¹³

¹¹² A katonaság és polgári lakosság jobb kapcsolatát — vagy legalábbis az arra való törekvést — tükrözi Domokos Lőrincnek a 44. jegyzetben leírt, tűzrendészeti utasításokkal foglalkozó füzeté utolsó paragrafusa: „55-ször. Ezen Rendelések a Quártélyozó Militiával is közöltessenek mindenkor, hogy a mennyiben illik, az Hadi-emberek is alkalmaztathassák ezekhez magokat, és a Szükség úgy hozván magával Begedelemmel is lehessenek a veßzedelemben forgóknak.”

¹¹³ Schematismus der kaiserlichen königlichen Armee für das Jahr 1805. Wien, in der Cath. Gräfferschein-Buchhandlung, 1804. 417. o.